

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL
A M. TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
DR. LUKINICH IMRE
OSZTÁLYTITKÁR

XXV. KÖTET — 7. SZÁM.

A BRONZKORI KULTÚRA KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON.

ÍRTA
TOMPA FERENC
I. TAG

SZÉKFOGLALÓ.

— Felolvasatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának
1936. február 10-én tartott ülésén. —

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1937.

A BRONZKORI KULTÚRA KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

ÍRTA

TOMPA FERENC

L. TAG.

— Felolvasatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának
1936. február 10-én tartott ülésén. —

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1937.

Pápa, 1937. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető: Nánik Pál.)

Az a nagy kulturális átalakulás, mely a Kr. e. II. évezred első századaiban új korszakot nyitott Európa őstörténelmében és amelynek hatása, ha nem is mindenütt egy időben, de aránylag rövid idő leforgása alatt Európának jóformán minden ősi kultúrájában megmutatkozott, korszakalkotó jelentőségénél fogva az őstörténelmi kutatás egyik sarkpontja lett. Az őskori kultúrák fejlődését evolucionálisan elképzelő és épen ezért főként tipologizálásra szorítkozó kutatás megelégedett az átalakulásnak egy új technikai megismerésen alapuló, azaz a fémművesség elterjedésében rejlő magyarázatával. A legfontosabb eszközöknek, szerszámoknak, fegyvereknek maradandóbb és könnyebben formálható anyagból való előállítására kétségtelenül frissebb ütemet hozott a kulturális előrehaladásba, de önmagában ez a tény még semmi esetre sem lehetett oka, hanem legfeljebb csak egyik elősegítője a bronzkori kultúrák kialakulásának, amennyiben e kultúrák alatt nemcsak a műveltséget, hanem voltaképpen magát a kultúra hordozó népeket értjük. Ha helytálló volna az a feltevés, hogy a fémművesség elterjedésének az ősi neolitikus kultúrák átalakulásában olyan döntő szerepe volt, úgy ezeket a kultúrákat legalább nagy vonásokban uniformizálnia is kellett volna, mert ez a feltételezett közös kapocs a népeket is közelebb hozta volna egymáshoz. Ezzel szemben az egyes kultúrákörök, azaz ősi országok és provinciák között továbbra is megtaláljuk a nem egyszer éles határvonalat. Az első fémtárgyak — eltekintve a teljesen kezdetleges, jóformán csak réz- és bronzhuzalból készített ékszerektől — gyakorlati célokat szolgálnak és mind a szerszámok — vésők, balták, árok, csákányok — mind pedig a fegyverek — török, fejszék stb. — általában a csont- és kőeszközök már régebben kialakult és megszo-

kott formáit követik. Ennélfogva sajátos, kultúrákhoz kötött típusokat ebben az emlékanyagban a bronzkor elején csak elvétve találunk. Amennyiben például a bronz lapos balta a cserekereskedelem útján a középeurópai régiókból el is jutott az erősen zárt északi kultúrákörbe, annak egyéni kultúrájában semmi lényeges változást nem okozhatott. Maguk az egységes típusú fémtárgyak tehát vándorlásuk folyamán még nem bontották meg a kultúrákörök határvonalait.

E mellett a kulturális haladás szempontjából esetleg igen értékes technikai felfedezések és újítások elterjedése és átvétele sem volt mindig egyöntetű. Elő-Ázsia agyarművességében például a korongot már a Kr. e. III. évezredben alkalmazták. A Duna medencéjében azonban ez a technikai eljárás csak a Kr. e. IV. században lesz közismert és pedig a nyugat felől beáramló kelta kultúra útján. Az európai bronzkori kultúrák kialakulásánál tehát a lényeg nem a fémművesség elterjedésében, hanem egy sokkal fontosabb történelmi jelenségben, — új kultúrák, új országok keletkezésében keresendő.

Szakítanunk kell e mellett azzal a régebben vallott, de történelmileg és régészetileg kellőképpen soha meg nem alapozott felfogással is, amely az őskor folyamán minden jelentősebb kulturális átalakulás okát keleten, vagy délen kereste. A bronzkori műveltség délről való származtatásának is megvoltak a maga hitvallói, akikkel még napjainkban is találkozunk. Ez utóbbiak főként Frankfort-ra¹ és V. Gordon Childe-re² hivatkoznak, akik a középdunamenti bronzkor kialakulását anatóliai hatásokra vezetik vissza.

Ezzel a felfogással szembe kell állítanunk azonban azt a tényt, hogy a hivatkozás alapjául szolgáló Trója legelső kultúrrétegei nem egy önálló zárt ősi műveltség képét, hanem a neolitikum végét képviselő különböző kultúrák keveredését mutatják, amelyek között a magyarhoni és már rézkorinak mondható bodrogkeresztúr-pusztasivánházi kultúra nyomait is megtalálhatjuk. Hengeres nyakú, ráhúzható fedővel ellátott, függeszthető edények,

továbbá a száj alatt sűrű luksorral díszített csöbrök mutatnak leginkább ezekre a kapcsolatokra.³ A trójai bronzkori kultúra maga is ekkor van kialakulóban és így nem szerepelhet egyidejűleg döntő tényezőként a Duna vidékén is. Ennek a feltételezett és észak felé irányuló kultúrávándorlásnak a nyomaival egyébként sem találkozunk sehol a Balkánon és így az anatóliai kultúrhatás bizonyítása csupán arra a csekély számú analóg jelenségre szorítkozhatik, amelynek legtöbbszörrel ugyancsak kiderült, hogy azok, mint a fent jelzett edénytípusok is, középeurópai eredetűek. Ősibb alakjukban csak a dunamenti neolithikus kultúrákban találhatók, új hazájukba pedig nem a kultúrjavarok kölcsönös kicserélésével, hanem egy, az Aegeicum felé irányuló kultúrávándorlás útján kerültek. Az ellenkező irányú, azaz a délfelé való vándorlás mérföldkövei tényleg kimutathatók a Balkánon és pedig azokon a Bulgáriában, továbbá a Morava és Vardar völgyében, valamint Thessaliában található állomásokon, amelyek vagy teljes leletanyaggal, vagy pedig erős kulturális befolyás alakjában őrizték meg a magyarhoni késő neolithikus kultúrák térfoglalásának a nyomait.⁴ Amennyiben tehát a Kr. e. II. évezred fordulóján az Aegeicum, illetőleg Kis-Ázsia és a Duna völgye között kulturális befolyásról beszélhetünk, úgy ezt fordított irányban sokkal inkább megtalálhatjuk.⁵

Kétségtelen ezek után, hogy olyan nagymérvű kulturális átalakulás, amely nemcsak némely technikai újítás meghonosításából állott, hanem amelynek következtében az egész reánk maradt kultúrhagyaték: kerámia, eszközök, fegyverek és ékszerek formája megváltozik és ezzel a materiális átalakulással egyidőben módosul az életmód és a szellemi élet képe, valamint a települési viszonyok és részben a temetkezési rítus is, amidőn új kultúrákörök vannak kialakulóban, azaz új országok és új nemzetek keletkeznek, — mindez nem vezethető vissza csupán egyes kultúrelem belső evolúciójára, vagy kívülről való átvételére, hanem ebben a kultúrváltozásban jóval hatékonyabb történelmi erők megmozdulását kell keresnünk. Hogy egy negatív példát említsünk, — a dinamikus erők hiányával,

a csaknem teljes elzárkózottsággal magyarázható az északi kultúrákör, a Baltikum, valamint Kelet-Európa, elsősorban a nagy szármata síkság kulturális hátramaradottsága, minthogy az őskor folyamán nagyobb méretű és történelmi jelentőségű átalakulást vagy az egyes népek kicserélődése, vagy új népelemekkel való erőteljes felfrissülése okozhatott.

A történelmi kép teljessége kedvéért meg kell állapítanunk tehát azt is, hogy a kulturális változást a magyar régióban egy önálló kultúrájú, azaz egységes nép megjelenése idézte-e elő oly módon, hogy ugyanakkor teljesen megsemmisítette az ellenállásra képtelen ősi kultúrát, vagy pedig nem hódítási szándékkal közeledő népelemek lassú beszüremkedése ösztönözte a helyben lakó népet gyorsabb ütemű kulturális fejlődésre.

A magyar föld őstörténelme szempontjából lényeges annak a ténynek a megállapítása, hogy a Tisza-Duna vidékének ősi lakói a bronzkor kezdetén *nem idegen földön kifejlődött kultúrát vettek át* kész, kiforrott állapotban, hanem *ez az átalakulás helyben történt* és pedig jórészt az őslakosság, részben azonban azoknak az idegen népelemeknek a segítségével, amelyek a fiatalabb kőkor vége felé új hazát találnak a Kárpátok medencéjében.

A fiatalabb kőkor derekán, — eltekintve a Középtenger vidékének tarkább és változatosabb képet mutató kultúráköreitől, — Európát nagyjában négy nagy birodalomra osztjuk fel. A kontinens szívében, kb. a Rajnától a Dnyeperig a szalagdíszes kerámia különböző helyi csoportjait, provinciáit találjuk. Ettől keletre és részben északra, de főként a szármata síkságon a *jésüs kerámia* meglehetősen szegényes, primitív kultúrája húzódik meg. A Baltikumban és a Keleti tenger vidékén az ú. n. északi kultúrák egyes csoportjai törekednek rokonságuk ellenére is önálló irányban fejlődni és dél felé lassanként tért nyerni. Végül az Atlanti-Óceán felé gravitáló régiókban az Ibér félszigetről kiinduló *zónás kerámia*, vagy *harangalakú edények* kultúrája ver maradandóan gyökeret.

Ezekben a minden valószínűség szerint rokonfajú né-

pek által alkotott nagy birodalmakban, de különösen a középeurópai és az északi birodalomban a tájegységeknek megfelelően helyi csoportok, provinciák alakultak ki, amelyeknek némelyike, — bizonyára a kedvezőbb természeti adottságoktól támogatva, — gyorsabb ütemű kulturális fejlődést mutatott, míg végül is erejének tudatában terjeszkedni iparkodott és pedig elsősorban a szomszédos, rokon provinciák rovására, de ahol erre alkalom kínálkozott, bizonyos imperiálista céloktól ösztönözve behatolt az idegen származású kultúrák területére is.

A középeurópai birodalom egyik legéletrevalóbb csoportja a Tiszai kultúra a magyar régióban fejlődött ki, mint az ugyancsak honi eredetű Bükk-kultúra leszármazottja. A Tisza vidékéről indul el hódító útjára ez a kultúra a Kr. e. III. évezred derekán és miután Erdély kivételével Értokába veszi jóformán az egész Kárpátok-övezte régiót, uralmát fokozatosan kiterjeszti a mai Alsó-Ausztria és a Szudéták övére is, míg kulturális befolyásának a nyomait megtaláljuk nyugaton az Isar völgyéig, északon pedig Felső-Sziléziában és Nyugat-Galiciában is. További terjeszkedésének az északi kultúrák ekkor már erőteljes dél felé való áramlása vet gátat. Az egyidejűleg történő déli terjeszkedés iránya határozottan megmutatja, hogy a Tiszai kultúra egyrészt Bulgárián keresztül a Fekete tengerhez, másrészt pedig a Morava és Vardar völgyének irányában az Aegei tengerhez vezető kijáratokat kereste.⁶

Egyidejűleg az északi kultúrák is kilépnek izoláltságukból és egyes csoportok eljutnak egész a Frank-Jura hegységig, délkeleti irányban pedig a cseh-morva régióban egészen a Kárpátok övéig. Östörténelmi szempontból nem kisebb jelentőségű a harangalakú edények kultúrájának vándorlása sem, amely Európa délnyugati szegletéből, az Ibér félszigetről kiindulva a kontinens közepe felé tör magának utat.

Európa szívében tehát a neolithikum vége felé egy olyan nagyarányú népvándorlási folyamat indul meg, amelynek hullámai csak a bronzkori kultúrák és kultúrákörök kialakulásával csendesednek el.

Nem néhány szórványos kultúrelem vándorlására, hanem ezekre a népmozgalmakra vezethető tehát vissza az a történelmi átalakulás, Európa őslakóinak jóformán teljes átesoportosulása, amelynek folyamán régi kultúrák teljesen megsemmisülnek, vagy új népelemekkel gyarapodva átformálódnak, a régi provinciák romjain új kultúrkörök, új országok alakulnak és a nem egyszer idegen fajú és nemzeti-ségű népelemek összekeveredéséből új nemzetek keletkeznek, amelyeknek reánk hagyott emlékényaga idők folyamán annyira egységes képet mutat, hogy abból csak a lépésről-lépésre, szinte oknyomozó módszerrel haladó östörténelmi kutatás tudja az egyes alkotó elemeket kianalizálni.

Stílusban, formában, díszítő elemekben, de ugyanígy életmódban és a szellemi élet terén is ezt a kiforrottságot és egységet mutatja az az emlékényag is, amely mint a korai bronzkor hagyatéka a Közép-Duna medencéjében reánk maradt. A kultúra nyomait elsősorban azokban a régiókban találhatjuk meg, ahol a Tiszai kultúrából továbbfejlődő és jellegével ahhoz még nagyon közelálló bodrogkeresztúrpusztaistvánházi rézkori kultúra legsűrűbben lakott telepei voltak, tehát főleg a Tisza és Duna vidékén.

A leletanyag morfológiai vizsgálatához a leggazdagabb és egyben legértékesebb anyagot kétségtelenül a kerámia szolgáltatja. Ez az emlékényag, amelynek előállításánál részben mellőzni lehet a praktikus és ezért uniformizáló szempontokat és amely könnyen formálható anyagával tág teret ad az egyéni alkotóképesség, művészi ízlés és készség kielégítésére is, egy-egy régióban, kultúrkörön belül módot nyújt bizonyos stílus kialakulására, amelynek továbbfejlődése, vagy átalakulása minden más leletcsoportnál gyorsabb ütemű. A mellett a kerámia helyhez kötött, törékeny anyaga miatt nem megfelelő kereskedelmi cikk és ezért tömeges formában mutatkozó esetleges vándorlása egyúttal már a lakosság helyváltoztatását is jelenti. Kultúrmorfológiai és kronológiai meghatározásra tehát sokkal szilárdabb alapot nyújt, mint a csere-berére is alkalmas,

alakját sokszor évszázadokon át is megőrző fém, csont, vagy kőfárgy.

Korai bronzkori kultúránk megismeréséhez is elsősorban a kerámián át jutottunk. A tiszamenti tószegi Laposhalom, amelynek helyenként 7 m. vastag kultúrüledékeiben szerencsés módon képviselve van a magyarhoni bronzkor minden periódusa, legalsó rétegeiben ott őrizi a korai bronzkori kultúra hagyatékát is.⁷ A telep buzgó kutatója, néhai Márton Lajos még nem is olyan régen ezt a legalsó rétegben mutatkozó kultúrát a neolitikumhoz sorolta,⁸ mint-hogy a leletanyagban fémtárgyat nem talált, ellenben annál nagyobb számmal hosszúkás, élezett, átfürt köháltakat, amelyekről azóta ugyancsak kiderült, hogy azok tipikus kőeszközei a hazai bronzkultúráknak.

A Nagyréven végzett ásatásaim alkalmával azonban a tószegi legalsó szinten képviselt kultúra már tisztán, önmagában került elő és így módot adott arra, hogy úgy a kultúrát képviselő leletanyagot, mint a települési viszonyokat is megismerhessük.⁹

A nagyrévi telepesek már nem földbevált lakógödrökben laktak, hanem faluszerű telepeik fából épített és sárral tapasztott lakóházakból állottak, amelyekben agyagból épített, sokszor plasztikusan díszített tűzhelyeik voltak. A lakóház leégésekor szenné pörkölődött és kupacokban megmaradt gabonaszemek, valamint a konyhahulladékban előforduló háziállat csontok, egy főként földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó falusi, állandó megtelepedésre berendezkedett kultúráról tesznek tanúságot.

De egy helyét könnyen változtató, nomadizáló kultúra kerámiája sem lehet annyira tökéletes, mint a nagyrévi kultúráé. Ezt a díszítésében nemesen egyszerű, de a formára és a kivitelre annál nagyobb gondot fordító agyagművességet azok a füleskorsók képviselik a legstílusosabban, amelyeket általában a finoman kihajló szájrperem, a karsú, lefelé szélesedő, hosszúkás nyak, a mélyen ülő öblös has és a peremből kiinduló szalagfűl, illetőleg a nyakon, vagy a vállon ülő kis fűl jellemez (3. tábla). Az edények a fenék felé hirtelen szűkülnek, vagy pedig egy talapzaton

állanak, amelynek az alakja hol kerek, hol pedig négyszögű és esetenként kerek, vagy szögletes lyukakkal áttört (3. tábla, 2, 5–6, 9. ábra). Az egyes fűl mellett a periódus vége felé mind gyakoribb lesz a kettős fűl alkalmazása is, amely vagy a peremből kiindulva a nyakat hidalja át, vagy pedig kis füles formájában a vállon nyugszik (3. tábla, 2, 7–8. ábra). Ez utóbbival rokon jelenség a vállon ülő átfürt bütyök fűl is, amely főként a második periódusban még általánosabb lesz és az edények felfüggesztésére szolgál (3. tábla, 9. ábra és 4. tábla, 7–10. ábra). A sárgásbarna, vagy vörösesbarna, simára esiszolt felületű edények díszítése kezdetben egyszerű kis bütyök, illetőleg plasztikus bordadíszítésre szorítkozik (3. tábla, 2, 7. ábra), de mint idegenből átvett elem a periódus vége felé megjelenik a geometrikus, bekarcolt vonalú és mészanyag beakásával még inkább hangsúlyozott díszítés is (3. tábla, 9. ábra és 4. tábla, 7. ábra.)

A konyha és élelmiszertartó edények, csöbrök alakja rendszerint öblös, vagy hordóalakú és csak a kurtá nyak simított, míg a hasi részt durván és össze-vissza huzgált seprős díszítés borítja.

Nem említjük meg külön a kerámiát kísérő kő- és csonteszközöket, minthogy ezek alakjukat a későbbi periódusok folyamán is úgyszólván változatlanul megtartják. A bronzbalták és fejszék prototípusai azonban már a fiatalabb kőkor kőeszközei között is megtalálhatók.

A kultúra teljes képehez hiányzó adatokat Banner Jánosnak az ószentiváni és Móra Ferencnek a szőregi sírmezőkön végzett ásatásaik szolgáltatták.¹⁰

Szőreg ugyanazt jelenti a kutatás számára temetőjével, mint Tószeg a lakórétegeivel. Ez a temető is egy majdnem egyévezredes település hagyatékát őrizi, köztük a legrégibb bronzkori telepesek sírjait is. A sírok kerámiai anyaga teljes megegyezést mutat a nagyrévi agyagedényekkel és a tószegi alsó szint kerámiájával. De az edények mellett már bronzékszerek is előfordulnak, — és pedig huzalból készült kis tekeresek, pitykék, nyakékek és díszűk. Amennyire féltve őrizték tehát az értékes bronztárgyat a

lakótelepeken, annyira bőkezűek voltak az elhunytakkal szemben. De még a bronztárgyak megjelenésénél is nagyobb jelentősége van annak a ténynek, hogy a neolitikum és a rézkor folyamán a magyar régióban szokásos temetkezési rítus, a halottaknak oldalt fektetve, kuporodott helyzetben való elhantolása továbbra is megmarad. Ez a jelenség egy bizonyos mérvű kultúrabeli folyamatosságnak a kétségtelen jele és a mellett bizonyít, hogy a lakosság zömének népiségében és hitéletében nem állott be változás.

A kultúra regionális elhelyezkedése, a temetkezés ősi módja, valamint a kerámiában is lépten-nyomon kiütköző ősi vonások mind a mellett szólnak, hogy korai bronzkori kultúránk gyökerei is a honi talajból hajtottak ki és az új népiség törzsét az a lakosság alkotta, amely a Bodrogkeresztúri-, a Tiszai- és a Bükki-kultúra virágzása idejében töretlen folytonosságban élt itt legalább is a III. évezred elejétől kezdve.

Azokat az új kultúrelemeket pedig, amelyek ezt az őslakó kultúrát megtermékenyítették és kulturális továbbfejlődéséhez hozzájárultak, azok a kultúrák hozták magukkal, amelyek a neolitikum vége felé megindult népvándorlás folyamán, ha nem is mint hódítók, hanem mint békés bevándorlók megtelepedtek az őslakosság mellett. Mindazt, ami a nagyrévi kultúra alapanyaga, azaz a honi rézkori kultúra mellett mint új kultúrelem jelentkezik, ezekben a bevándorolt kultúrákban találjuk meg, mint azoknak jellegzetes alkotó elemét.

A Tiszai kultúra fokozatos belső fejlődés folyamán megy át a bodrogkeresztúr-pusztai svánházai rézkori kultúrába.¹¹ A két kultúra közvetlen kapcsolatát igazolja egyrészt azoknak a lakótelepeknek a rétegrajza, ahol, — mint Bodrogkeresztúron, vagy a herpályi dombon mind a két kultúra hajlékait megtalálhatjuk, másrészt a kulturális és időbeli változással szemben annyira érzékeny kerámia.

A késő Tiszai kultúra egyszerűbb, szegényesebb edénytípusaival szemben a Hillebrand Jenő által feltárt bodrogkeresztúri és pusztai svánházai, valamint az azóta átkutatott rézkori sírok kerámiája alig mutat eltérést.¹² A legjelleg-

zetesebb edényformák: a csöveslábú tál, a bütyökdiszes csöbör, vagy bögre, valamint a tejes köcsöghöz hasonló hengeres nyakú korsó, vállán, vagy a szája alatt két kis füllel (1. tábla, 3—7. ábra), kezdetleges alakjukban mind megtalálhatók már a Tiszai-, sőt az ezt megelőző Bükki kultúrában is.¹³ Idegen kultúrelem azonban ebben az emléksanyagban a kétfülű bögre (1. tábla, 1—2. ábra), a szájától a has vonaláig futó füleivel és a tölcéséres szájú csöbör, amelyeket a Tiszai kultúrával szomszédos és azzal nagyon szoros kapcsolatot tartó jordansmühli kultúrától, illetőleg annak közvetítésével az északi kultúrától vettek át.

Mint idegenből átvett díszítő elem jelentkezik a kultúra néhány állomásán az a mészbetétes, geometrikus díszítés is, amely a mellett bizonyít, hogy a honi kultúra már kapcsolatot talált az Alpeselek vidékéről kiinduló és kelet felé terjeszkedő eölpépítményes kultúrával.¹⁴

A bodrogkeresztúri kultúra eddig ismert állomásai között túlnyomó számmal szerepelnek a temetők, amelyeknek sírjaiban megtalálhatók már az első rézeszközök, sőt a bodrogkeresztúri, tiszakeszi és jászladányi rézkori sírokból már aranyékszerek is kerültek elő.¹⁵

A rézkori kultúra kialakulásának idejében éri el hazánkat az első és valószínűleg északnyugat felől beözönlő néphullám. Ennek a kultúrának, amelyet a eseh kutatás az északi kultúrák közé sorol,¹⁶ és amelyet mi az osztrák kutatók után badeni kultúrának nevezünk,¹⁷ — keletkezési helyét és idejét még nem sikerült pontosan megállapítani. A Szudéták övében az északi kultúrákkal egyidejűleg jelenik meg, míg hozzánk a Tiszai kultúra vége felé kezd beszivárogni.¹⁸ Megjelenése semmiesetre sem jelent hódítást, minthogy nem törekszik az itt talált kultúrák eltüntetésére, hanem amint ezt az eddigi ásatásaink is bizonyítják, békésen megtelepszik az őslakosság mellett. A kultúra általában egy nomád nép benyomását teszi, amely végigvándorol Közép-Európán Lengyelország közepétől a Balkán északi régióig, míg lassan felszívódik a honi kultúrákba.

Jellegzetes edényformája a hasas, többnyire egyenes nyakú bögre, a hasi részen függőleges árkolásokkal és a

perem fölé emelkedő széles szalagfüllel, vagy a peremen két csücsköt alkotó, ú. n. »ansa lunata« füllel. (2. tábla, 1—2. ábra.) Egy másik tipikus edényalakja a kettős osztatú tál. Házi kerámiájában csöbrök és tölcéséres szájú tálak és csuprok is szerepelnek. A szegényes ornamentika az előbb említett árkoláson kívül bemélyített lencse és egymáson keresztül-kasul húzgált vonaldíszítésre, valamint keresztrovátkás bordadíszre szorítkozik. Temetkezési módjában általában a honi kultúra rítusát veszi át, — tehát a kuporodott helyzetű temetkezést, de amint azt a fonyódi leletek is bizonyítják, a badeni kultúra a meghonosítója nálunk a hamvasztásos urnatemetkezésnek is.

A régebbi magyar kutatás ezt a kultúrát, amelynek ma már annyi állomása ismeretes, meglehetősen elhanyagolta és kulturális, valamint kronológiai helyzetéről jóformán semmit sem tudott.

Ugyanez volt a sorsa a nyugat felől bevándorló harangalakú edények kultúrájának is, az ú. n. Glockenbecher kultúrájának, amely az egyedüli tököli sírmező után nálunk csak sporadikus jelenségnek látszott,¹⁹ holott az utolsó évek folyamán csak Budapest környékén a kultúra hét újabb állomását találtuk meg.²⁰ Az őstörténelmi kutatás ezt a kultúrát az Ibér-félszigetről származtatja. Kétségtelen, hogy legmélyebben az Atlanti-Oceán partvidékén vert gyökeret és úgy ott, mint Angliában az egész bronzkoron át végig megmaradó zónás kerámia tulajdonképpen a harangalakú edények kultúrájának továbbélése. Délnémetország, a Duna völgye és a Szudéták öve jelzik a kultúra átvonulási területét és megjelenése ezekben a régiókban már a bronzkor hajnalát jelenti.

Ma már bebizonyítottnak tekinthető, hogy vándorútja a magyar régióban ért véget és pedig a Dunántúlon, minthogy az eddig ismert lelőhelyek majdnem kivétel nélkül a Duna mentén, de mindenkor annak jobb partján vannak. A kultúra napjainkban előkerült emlékegye megadja azt a hiányzó láncszemet, amely a hazai bronzkori kultúra kialakulásának megismeréséhez hiányzott.

A nevét ez a nyugati kultúra díszített edényeinek ha-

ranghoz hasonló formája után nyerte. A vörös színűre festett kelyhek felületét vízszintesen körülfutó zónákra osztották, a sávokat pedig fogas kerék, vagy valami fésűszerű eszköz segítségével bekarcolt geometrikus díszítésekkel töltötték ki. Reánk nézve sokkal fontosabb azonban a sima kerámia lapos, peremes szélű táljaival és füles bögréivel, amelyeknél megtaláljuk már az ívelt, vagy felfelé szűkülő nyakat és a kissé kihajló szájrperemet is. (2. tábla, 3—6. ábra.)

Úgy a cseh, mint a magyar régióban ennél a kultúránál is kétféle temetkezést találunk, és pedig csontvázas, illetőleg urnatemetkezést, öblös, széles szájú és kurta nyakú urnákkal.

A kísérő leletek között is két, egészen sajátos eszközt találunk. Az egyik egy hosszúkás, négyszögű, rendszerint kissé homorú csont-, vagy kölemez, a négy sarkában átfurással, amelyet általános vélemény szerint az ijazásnál csuklvédőnek használtak. Ezt a lemezt mind Tószegen, mind pedig a nagyrévi telepen is megtaláltuk. A másik egy háromszögű töröcske, felül egy kis nyúlvánnyal. Ez a törötípus is előkerült Győr vidékén, valamint újabban Békásmegyeren, még pedig az analízis szerint már nem rézből, hanem bronzból.²¹ Épen ezért feltehetjük, hogy a bronzötvény előállítására is ennek a kultúrának a hordozói tanították meg a magyar régió őslakóit. Ez az új népelem ugyancsak mint békés bevándorló és nem mint hódító kért helyet az őslakosság mellett.

A három kultúra békés együttélése mellett tesz tanúságot nemcsak a telepek és temetők elhelyezkedése, hanem maga a korai bronzkori kultúra leletanyaga is és pedig első sorban a kerámia, amely az ősi és a jövevény kultúráknak a tökéletes összeforradását mutatja.

Az alkotó elemekre való boncolásnál ugyanis azt látjuk, hogy úgy az edényformák, mint a díszítmények alapelemeinek legtöbbször kétségtelenül még a rézkori kultúra nyomta rá a bélyegét. A nagyrévi kultúra füleskorsóinak legfeltűnőbb jellegzetessége: az öblös has és a felfelé szűkülő nyulánk nyakképzés vitathatatlanul még

a honi rézkori kultúra hagyatéka. (1. tábla, 5–7. ábra és 3. tábla, 1, 3–7. ábra.) A mi kultúránkkal egyidejű és hozzá térben és kultúrában is legközelebb álló aunjettizi kultúra ezzel szemben azért mutat zömök, összenyomott formákat, minthogy a Szudéták övében a bodrogkeresztúri rézkori kultúra már nem tudott mélyebben gyökeret verni és hatásának ott már csak halvány nyomait láthatjuk.

Az öblösödő száj kezdő formáját is megtaláljuk az ősi honi emléanyagban és a nyakon, vagy a vállon ülő két kis fül is egy hazai elem továbbélését jelenti. (1. tábla, 3, 6. ábra és 3. tábla, 17. ábra.) A rézkori tejes köcsög alakú korsónak a nagyrévi kihajló peremű füles korsóvá való átalakulását azonban már részben a badeni kultúra, de még inkább a harangalakú edények kultúrájának füles edényformái tették lehetővé. Különösen ez utóbbi és egyben nálunk fiatalabb kultúra emléanyagában találunk olyan korsótípusokat, amelyek a nagyréviéktől már jóformán alig különböznek. (2. tábla, 5. ábra és 3. tábla, 4. ábra.) Mindössze az utóbbiaknak ősi örökségként kapott keces nyulánksága hiányzik belőlük. Viszont a badeni kultúra ansa lunátás fülképzése nálunk a bronzkor második periódusában éli másodvirágzását.

Hogy az ősi elemek egy bizonyos ideig tartó stagnálás után újból divatba jöhetnek, arra épen az ilyen továbbélő kultúráknál van meg a lehetőség. Annak a zömökebb, széles hasú edényformának, amely már az első periódusban is előfordul, de még gyakoribb a második periódusban, megtalálható az előfutárja már a tiszapolgári késő neolithikus leletanyagban is és ezt az ősi lezármazást még azok a kis átfúrt bütyökdiszkek is igazolják, amelyek részben praktikus célokat szolgálnak, részben pedig csak díszítő elemként szerepelnek. A kontinuitást bizonyítják az első periódus edényein is fel-feltűnő, szimmetrikusan elhelyezett bütyökdiszkek. (1. tábla, 4. ábra és 3. tábla, 2, 9. ábra.)

Bizonyára az edények felfüggesztésére szolgáló zsinórzatot akarják utánozni az első periódus kedvelt bordadíszei. (3. tábla, 2, 7. ábra.) A kupakos fedővel leborított,

felfüggeszhető edényt Pusztai Istvánháza és Szelevény rézkori kerámiájában is megtalálhatjuk, sőt a jászladányi rézkori sírok anyagában már a bordadisz is ott szerepel, mint díszítő elem. (1. tábla, 5. ábra.) De gyakran fordul elő a bordadisz a badeni kultúrában is.

A kora bronzkori füleskorsók feneke alatt gyakran találunk egy kis talapzatot, hol kerek, hol meg stilizált, négyszögű formában. (3. tábla, 2, 5–6, 9. ábra.) Ez a talapzat kerek, vagy szögletes áttöréseivel voltaképpen nem más, mint a késő neolithikus, illetőleg rézkori kultúra talpesöves, vagy négylábú edényei egyik alkotóelemének továbbélése, amelynek folyamán az edény formájához idomulva a talapzat elsatnyul és az egyéni ízlés szerint át is alakul.

Lényeges alkotó része a kora bronzkori edénynek a nemesak praktikus célokat szolgáló, hanem egyben a formát is hangsúlyozó fül. Az egymagában álló fület a két idegen kultúra hozza magával és végeredményben idegen származású és pedig a jordansmühli kultúrától átvett elem a nyakat áthidaló kettős fül is,²² jóllehet ezt még a rézkori kultúra ültette át a honi talajba. (1. tábla, 1–2. ábra és 3. tábla, 8. ábra.) Ezzel szemben a kettős, átfúrt kis bütyökfül (4. tábla, 7–10. ábra), amint azt már fentebb is láttuk, tisztára honi származású és századokon át életben marad a rézkori kultúrától kezdve egész a II. periódus végéig.

Amennyire szerény ornamentikában a kultúra kialakulásakor kora bronzkori kerámiánk, annál feltűnőbb az az első periódus vége felé megjelenő mészbetétes felületi díszítés, amely továbbfejlődésében és főként a Dunántúlon már a bronzkor II. periódusában egy sajátos stílus kialakulására vezet. (4. tábla, 6–10. ábra.) Az ízléses és gazdag ornamentikának alapelemei különböző geometrikus formák. Vonalkázott háromszögek, csillagdiszkek, lépcsős minták, fogazott zezugvonalak és körök, továbbá keresztalakú ékítmények váltakoznak kihagyásos díszekkel, sakk-tábla és fenyőgally mintákkal. Hasonló mészbetétes ékítmények már a neolithikum végén felbukkannak nálunk, ha

szórványosan is, így például a Tiszaug melletti Kiszépart sírmezőjében.²³ Ez az ornamentika nem a honi talajban gyökeredzik, minthogy a Bükki-kultúra mészbetétes technikája ekkor már teljesen feledésbe ment. Ekkor fejlődik ki azonban az alpesi tavak mentén az a cölöpépítményes kultúra, amely ezt az ornamentikát kitermelte. A szomszédos kultúrák érintkezése folytán a Mondsee-Attersee-i kultúrának először csak a hatása jut el hozzánk a rézkor folyamán,²⁴ majd pedig maga a kultúra is vándorútra kelvén, a laibachi lápállomásokon keresztül és a Dráva mentén kelet felé haladva megjelenik a magyar régió tőszomszédságában. A bronzkor elején azonban nem áll meg a kultúra a szlavóniai Sarvaš és Vučedol gazdag telepeinél, hanem átlépve a Drávát, megveti lábát a Dunántúl déli felében is, amint ezt a baranyamegyei Zók és egyéb állomások mutatják. (4. tábla, 1–5. ábra.) Legújabbban a főváros területén, a Tabánban is felbukkant ez a kultúra, ami már egy nagyobb arányú terjeszkedésre utal.²⁵ Ez a kultúra ajándékozza meg tehát tetszetős ornamentikájával a honi kultúrát s jöllehet az új népelem önállóságát feladva, teljesen beolvad a dunántúli őslakosságba, — ott továbbra is mint erjesztő elem szerepel és kétségtelen előidézője lesz az ú. n. pannoniai inkrusztált kerámia kialakulásának.²⁶

Ezzel magyarázatot nyert az utolsó kultúrelem is, amely idegenként hat korai bronzkorunkban és egyúttal beigazolódott, hogy hazai bronzkori kultúránk a honi talajon fejlődött ki és kulturális átalakulása a természetes belső fejlődés mellett annak a népvándorlási folyamatnak volt köszönhető, amely hazánkat is érintette és amelynek utolsó hulláma, a Kr. e. II. évezred első felében a zóki kultúra betelepítése volt.

Pár évszázad nyugalma következett ezek után és ez a nyugalmi állapot tette lehetővé, hogy a többféle nép testvéri összeolvadásából kialakulhatott a magyar föld bronzkori thrák lakossága, amely kultúrjaival egész Közép-Európát meg tudta termékenyíteni.

A legújabb szakirodalomban a középeurópai bronz-

korral két nagy munka foglalkozik összefoglalóan: az angol V. Gordon Childe: *The Danube in Prehistory* és a svéd Nils Åberg: *Die bronzzeitliche und früheisenzeitliche Chronologie* című műve. Mindkét munka gerince a magyar föld bronzkori kultúrája. Az egyetemes őstörténeti kutatásban ezt az előkelő helyet biztosítja számára úgy az emlékanyag rendkívüli gazdagsága, mint ama vezető szerep, amelyet ez a régió Európa őstörténetében betöltött. Megállapításaik, következtetéseik nem mentesek a hibáktól. Annál súlyosabban nehezedik a magyar őstörténeti kutatásra a feladat, hogy maga teremtsen lehetőleg tiszta képet a magyar föld őstörténetében.

JEGYZETEK:

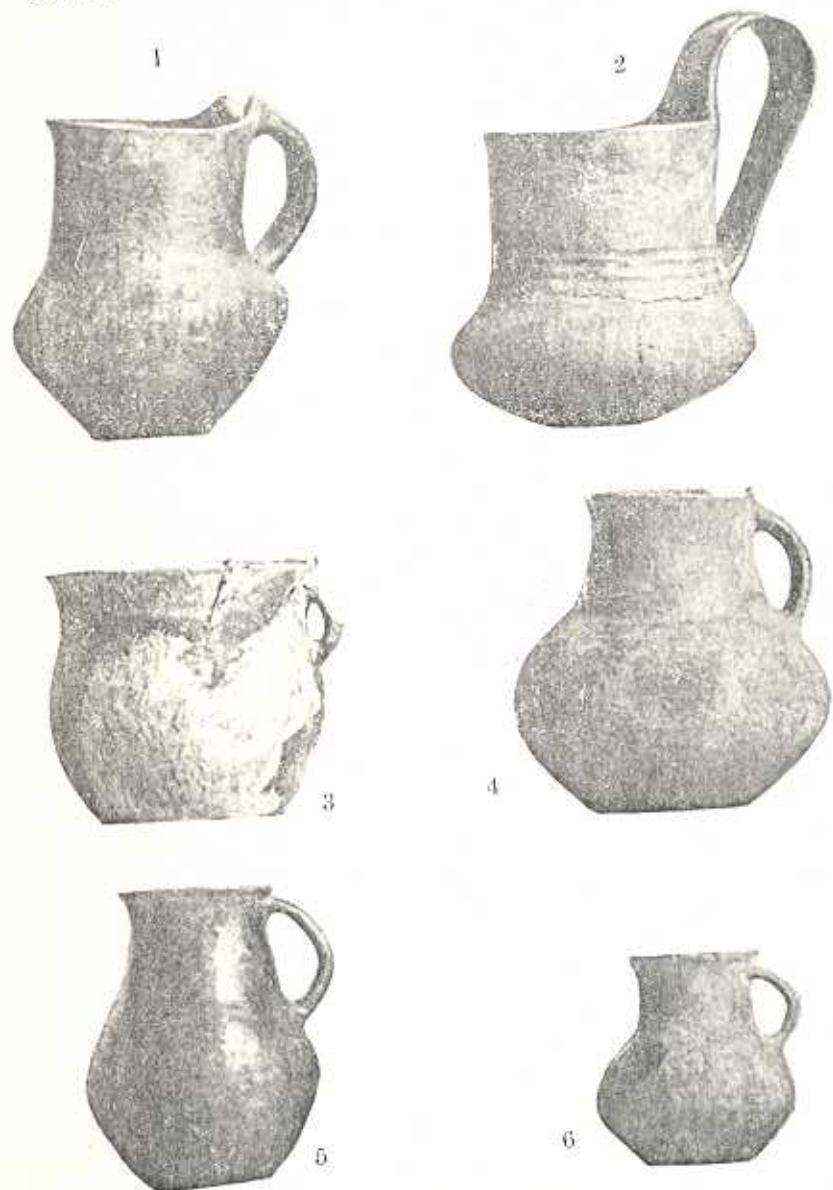
1. *Frankfort H.*: Studies in Early Pottery of the Near East. 2. London, 1927.
2. *Childe, V. G.*: The Danube in Prehistory. Oxford, 1929.
3. V. ö. *Tompa F.*: A szalagdiszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. Arch. Hung. V—VI. k. Budapest, 1929. 22. tábla és *Schmidt H.*: Trojanische Altertümer. Berlin, 1902. 9. o., 251. ábra. — *Hillebrand J.*: A pusztai svánházai kora-réz-kori temető. Arch. Hung. IV. k. Budapest, 1929. III. t. 8—9. ábra és *Schmidt H.* i. m. 24. o., 501. ábra.
4. *Tompa F.*: i. m. 63. o.
5. *Tompa F.*: Die wichtigsten Probleme der ungarischen Urgeschichtsforschung. Proceedings of the First Int. Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, London, 1932. 247. o. — *Tompa F.*: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. 24—25. Bericht der Röm. Germ. Kommission. Frankfurt, 1937. 56. o.
6. *Tompa F.*: A szalagdiszes agyagművesség stb. 45. és 63. o.
7. *Tompa F.*: 25 Jahre Urgeschichtsforschung stb. 65. és 69. o.
8. *Márton L.*: Egy sajtáságos kőkori edényalak. Arch. Ért. 1909. 156—157. o.
9. *Tompa F.*: 25 Jahre Urgeschichtsforschung stb. 65. o.
10. *Banner J.*: Az őszentiváni ásatások. I. Dolgozatok. 4. köt. Szeged, 1928. 138. és k. o. — II. Dolgozatok. 5. k. 1929. 52. és k. o. — A Márosvidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei. Dolgozatok. 7. k.
11. *Hillebrand J.*: i. m. 42. és k. o.
12. V. ö. *Tompa F.*: 25 Jahre Urgeschichtsforschung stb. 16. tábla és *Hillebrand J.* i. m. I—VII. t.
13. *Tompa F.*: A szalagdiszes agyagművesség stb. 42. o., 2. ábra és I. tábla. 1. és 7. ábra.
14. *Hillebrand J.*: i. m. II. t. 7—8. ábra.
15. *Tompa F.*: 25 Jahre Urgeschichtsforschung stb. 53. o.

16. *Schránil J.*: Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin, 1928. 59. o.
17. *Menghin O.*: Weltgeschichte der Steinzeit. Wien, 1931. 57—61. és 413. o.
18. *Tompa F.*: 25 Jahre Urgeschichtsforschung stb. 48—50. o.
19. *Csetneki Jelenek E.*: A csepelszigeti őskori temetők. Arch. Ért. 13. 1879. 47. és k. o.
20. *Tompa F.*: 25 Jahre Urgeschichtsforschung stb. 59—60. o.
21. U. o. 60. o. és 19. t. 7. ábra.
22. U. o. 52. és 74. o., 18. t. 13. ábra és 23. t. 3. és 15. ábra. — *Tompa F.*: Kulturbeziehungen zwischen Schlesien und Ungarn während der jüngeren Steinzeit. Altschlesien. 5. k. Breslau, 1934. 31—32. o.
23. *Szabó R.*: A Kecskeméti Múzeum ásatásai. Arch. Ért. XLVII. k. 1934. 9—39. o.
24. *Hillebrand J.*: I. m. II. t. 7—8. ábra.
25. *Tompa F.*: A Dunántúl őskora. Pannónia-Könyvtár 15. Pécs, 1935. 8. o. — U. a. Budapest őskora. Tanulmányok Budapest múltjából. Budapest, 1936. 11. o.
26. *Tompa F.*: 25 Jahre Urgeschichtsforschung stb. 60—61. o. 20. t. és 77. o. 23. és 25. t.

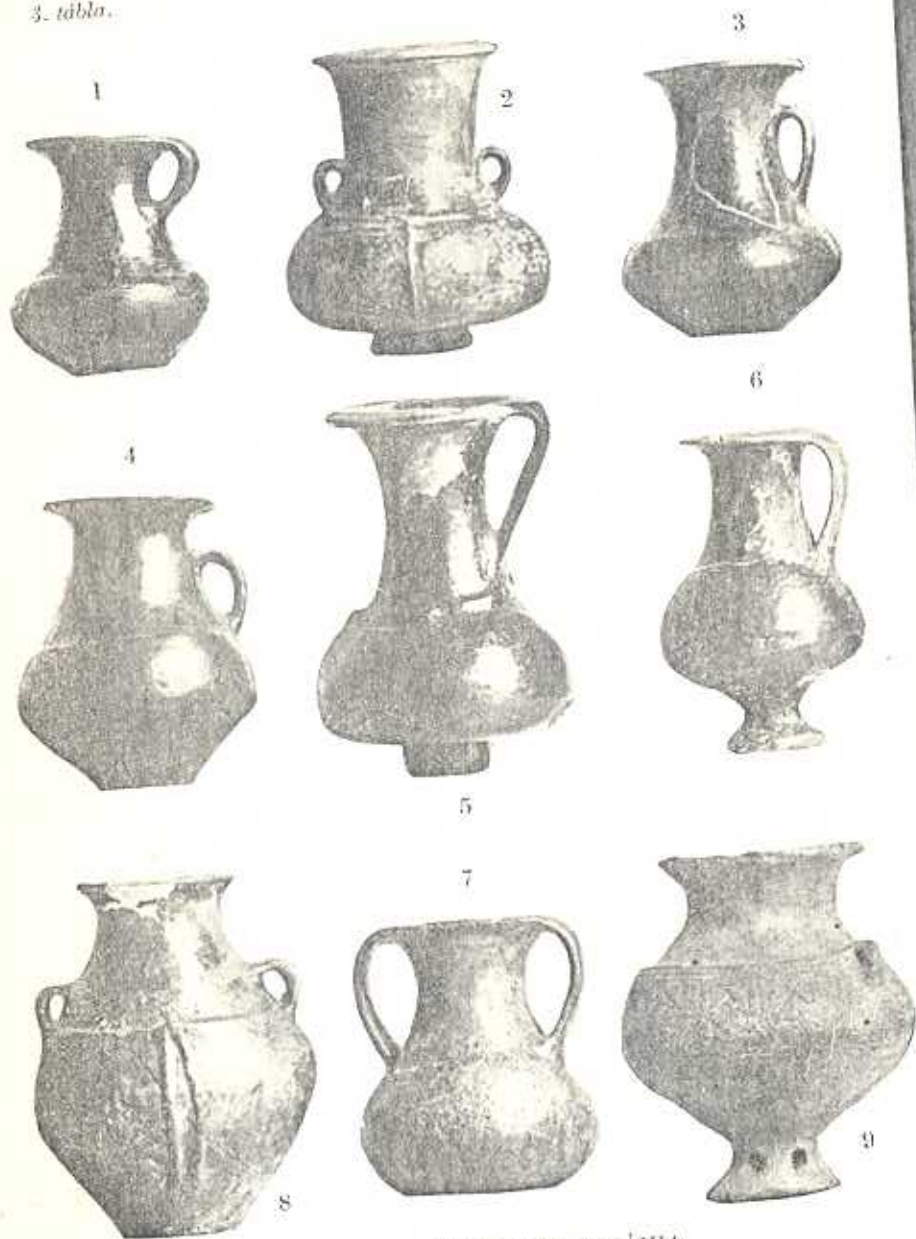

1—7. RÉZKORI KERÁMIA.

1—2. BADENI KULTÚRA.
3—6. HARANGALAKÚ EDÉNYEK KULTÚRÁJA.

1—9. KORAI BRONZKORI KERÁMIA.

1—5. ZÓKI KULTÚRA.
6—10. BRONZKOR I-II. SZAKASZ.

